

אביעז רביב

תוקף מצוות דרבנן, בל תוסיף, מחלוקות חז"ל¹

תוכן:

א. הקדמה

ב. המצוות וטעמיהן

ג. מתי חל איסור בל תוסיף

ד. "בל תוסיף" ביחס לחז"ל

ה. תוקף מצוות דרבנן

ו. טעות חכמים בפסיקה

ז. או"א דברי אלקים חיים – שכל של תורה אלקית

ח. המחלוקות בישראל

ט. סיכום

א. הקדמה

חלק גדול מלימוד התורה ובודאי חלק משמעותי מהמצוות השגרתיות שלנו נתקנו במהלך הדורות ע"י רבותינו עיני העדה. אשר שמו לנגד עיניהם את עיקרי התורה שלא נגיע ליד ממשול. ואמרו בגמרא בברכות (ה' ע"א):

ואמר ר' לוי בר חמא אמר רשב"ל: מאי דכתיב 'ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם? לוחות – אלו עשרת הדברות, תורה – זה מקרא, והמצוה – זו משנה, אשר כתבתי – אלו נביאים וכתובים, להורותם – זה תלמוד. מלמד שכולם נתנו למשה מסיני.

ובירושלמי (ר"ה פ"א ה"ג):

בנוהג שבעולם השלטון אומר הדין היום, והליסטים אומר למחר הדין למי שומעין לא לשלטון?! אבל הקב"ה אינו כן אמרו ב"ד היום ר"ה הקב"ה או למלאכי השרת העמידו בימה יעמדו סניגורין יעמדו קטיגורין שאמרו בני היום ראש השנה. נמלכו ב"ד לעברה למחר, הקב"ה אומר למלאכי השר' העבירו בימה יעברו סניגורין יעברו קטיגורין שנמלכו בני לעברה למחר. מ"ט "כי חוק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב" – אם אינו חוק לישראל (כביכול) אינו משפט לאלהי יעקב.

1. לע"נ ר' אברהם בן אסתר ז"ל

זוהרה בת סוליקא ז"ל

הקב"ה נתן כח לחכמים לקבוע את מועדי השנה². קדושת הזמנים המתגלים ומופיעים אצלנו במועדי ה' תלויה בנו. בבית דין של ישראל – ישראל דקדשינהו לזמנים (ברכות מ"ט ע"א) ע"פ חכמי ישראל נקבע מתי פסח והאם האוכל חמץ חייב כרת או לא. מתוך הכח העצום שנותן הקב"ה לחכמי הדור, נצטוונו בתורה: "ועשית ע"פ הדבר אשר יורוך" וכפי שנראה לקמן.

ב. המצוות וטעמיהם

הגמ' בברכות לג ע"א:

האומר על קן ציפור יגיעו רחמיך... משתקין אותו... חד אמר מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית וחד אמר מפני שעושה מידותיו של הקב"ה רחמים ואינם אלא גזירות.

וברש"י:

והוא לא לרחמים עשה אלא להטיל על ישראל חוקי גזירותיו להודיע שהם עבדיו ושומרי מצוותיו.

כתוב כאן שמצוותיו של הקב"ה הן גזירות ואין טעם למצוות.

ומאידך בסנהדרין כא ע"א:

אמר ר' יצחק מפני מה לא נתגלו טעמי תורה, שהרי בשני מקראות נתגלו טעמן ונכשל בהם גדול העולם: "לא ירבה לו נשים" – "נשיו היטו את לבבו". "לא ירבה לו סוסים" – "ותצא מרכבה ממצרים בשש...".

וכן אמרו חז"ל:

א"ל הקב"ה למשה לך אני מגלה טעם פרה אדומה, אבל לאחרים חוקה (שגם שלמה אמר: "אמרתי אחכמה...") דברים המכוסים מכס בעוה"ז עתידין להיות צפויין לעוה"ב.

ברמב"ם במורה נבוכים (ג, כו) ישנן שתי גישות:

1. מעשה ה' הם "סתם רצון לא לבקשת תכלית כלל". וכל המצוות הם תוצאת הרצון המוחלט. אין להם טעם אלא עצם הציווי בלי תועלת מציאותית.
2. כל ציווי ה' הם תוצאת החכמה. ולכל מצווה יש טעם גם אם במיעוט שכלינו אנו לא מבינים. ובגלל תועלת מסוימת ציווה עליהם הקב"ה ויש להם תכלית מועילה גם למשפטים וגם לחוקים – "כי לא דבר ריק הוא מכס". ואם ריק הוא – מכס (ירושלמי פאה פ"א ה"א). ומסביר הרמב"ם את המדרש "מה אכפת לו להקב"ה בין מי שהוא שוחט מהצוואר לשוחט מהעורף? הווי אומר לא ניתנו מצוות אלא לצרף בהם את הבריות" – ש"מ שאין טעם למצוות? ומסביר:

2. ר"ה כ"ד ע"א: "אשר תקראו אתם במועד" – קרי ביה אתם.

המדרש מלמדינו שבפרטי פרטים של המצוות אין טעם. ופרטי המצוות נתנו כדי לצרף הבריות. שדבר טבעי הוא שכל מלך נותן חוקים לנתיניו ונותן שכר על עצם זה שנתניו מציינים לדבריו. (מיד אחרי "אנכי ה'" – "לא יהיה"). אבל ליסוד המצווה יש תכלית. למשל: מובן למה הורגים בהמה לפני שאוכלים אותה. אבל פרטי ההלכות – שחיטה או חניקה, שחיטה מהצוואר או העורף, שחיטת קנה וושט – אלו פרטי מצווה שניתנו לצרף בהם הבריות אף בלי טעם. או למשל – מצוות הקרבת קרבן מובנת³. אבל הפרטים שחיטת של איל או כבש, מספר הפרים וכו' אלו פרטים ש"כל מי שמעסיק עצמו לדעתי בהמצאת טעמים... הוזה הזיה גמור". וממשיך הרמב"ם, שהטעם שנתבאר לשלמה הוא תועלת אותה המצווה באופן כללי ואין לחקור על פרטיהן.

בפרק מ"ח מסביר הרמב"ם את עניין השחיטה שחיפש הקב"ה להרוג את הבהמה בדרך הקלה. לא לחתוך אבר ולא לנחרו אלא לשוחטו בסכין. כ"כ ציוותה תורה על "אותו ואת בנו". וכל זה משום צער בעלי חיים. "כי אהבת האם וחנינתה על הבן אינו תוצאה של הגיון אלא פעולת הכח המדמה המצוי ברב בעלי החיים כמציאותו באדם". וזה גם הטעם ל"לא תיקח האם על הבנים". שמצטערת כשלוקחים לעיניה את הביצים.

אם כך חסה התורה על חיה כ"ש על האדם. ורואים ברמב"ם שפוסק כמו המ"ד בגמ' שמטיל קנאה במעשה בראשית⁴.

הרמב"ן בדברים כב, ו: עניין שילוח הקן לא כדי שהאם לא תצטער אלא כדי שאנו נהיה רחמניים. וכן עניין כל המצוות – "למנוע מאיתנו נזק או אמונה רעה או מידה מגונה או לזכור הניסים ולהודיענו האמת ולזכרו תמיד". ובדומה לרמב"ם לעיל. המדרש על השחיטה מהצוואר או העורף – ברור שלה' זה לא משנה מאיפה ישחט. ונצטוונו על מקום מדויק כדי לחנכנו במידת הרחמים (וזה הפשט "לצרף" – לחנך)⁵.

מהר"ל: אין טעם לכל המצוות. אם בדברים גשמיים אנו לא מבינים טעמו של כל פרט במציאות שלנו, כ"ש בדברים אלקיים המביאים אותנו לחיי נצח. הוא מקשה על הרמב"ם והרמב"ן מספר שאלות כל אחד לשיטתו. "אבל מדברי חכמים נראה שאין לומר כי המצוות שנתן ה"י ... רק הם גזירות מצד ה"י הגוזר על עמו גזירות כמו מלך הגוזר גזירה על עמו... ואין התחלת הגזירה שנתנה לטוב אל המקבל". ומה שכתוב "ויצוונו... לטוב לנו" – יסוד הטוב זה להיטיב לברואיו. מה שמגיע מה' הטוב הוא טוב. אם נקיים המצווה היא תועיל לחיותינו (לעוה"ב). וזה היסוד המוזכר בגמרא דמצוות לאו ליהנות נתנו רק לעול על האדם (וע"ש באריכות פרקים ו, ז).

3. ע'י רמב"ן ויקרא א, יא במחלוקתו עם הרמב"ם בעניין טעם הקרבנות.

4. וצ"ע דבהל' תפילה טז, משמע בפירוש דסבר כמ"ד שני.

5. וזה מתקשר לדברי הרמב"ן בדברים יא, יב: "כי אם ליראה... לטוב לך" – בגלל שהמצוות הם "לטוב לך" לכן זה "כי אם ליראה".

ג. מתי חל איסור בל תוסיף

בגמ' בר"ה כח ע"א כתוב ש"מצוות אינו עובר עליהם אלא בזמנם". ולכן הישן בשמיני בסוכה לא עובר עליו כיוון שעבר זמנה. אבל כהן שמוסיף ברכה משלו על ברכת הכהנים, כיוון דעדיין זמניה הוא – עובר משום בל תוסיף. וה"ה לנוטל חמשה מינים בלולב או חמש פרשיות בתפילין, וחמש ציציות בציצית. כיוון דבזמן המצווה מוסיף – קעבר משום בל תוסיף.

רבא מוסיף בגמ' שם דאי עביד מצווה שלא בזמנה עובר על בל תוסיף רק כשמתכוון לשם מצוה. (ישן בסוכה בשמיני ויתכוון לעבור – יתחייב).

ע"ש בתוס' דיוצא ממנו יסוד חשוב בגדר המצווה – אינו עובר על בל תוסיף דכשעושה המצווה ככתבה כמה פעמים לא הוי בכלל מוסיף, אלא כשעושה המצווה **בזמנה ומוסיף בפרטיה**, כאותו כהן, דבעי להוסיף לברכת כהנים את הפסוק "יוסף ה' עליכם ככם אלף פעמים". אבל ליטול לולב כמה פעמים ביום – שרי. ומוסיף תוס' דלכן מותר גם להוסיף בהדס וערבה, דכל האיסור להוסיף עוד מין. אבל להרבות בהדסים – שרי. והוי ליה כעושה המצווה ככתבה כמה פעמים שהרי לא הוסיף עוד מין.

ומטעם זה מסביר תוס' בר"ה טז ע"ב ד"ה: "ותוקעים" – איך אמרינן דתוקעין כשהם יושבים וחוזרים ומריעים כשהם עומדים, הא הוי בל תוסיף? ומתוך כדאמרינן, דכיוון דלא מוסיף בפרטי המצווה רק חוזר על המצווה כציוויה בתורה – לא שייך ביה בל תוסיף.

וע"ז מקשה התוס', א"כ להוסיף עוד חוטים בציצית נימא דשרי, (הרי מקיים את עיקר המצווה ולא מוסיף על ארבע כנפות)? ונשאר בצ"ע.

וק"ק, הרי נראה לומר דתוספת חוטים כמו גם תוספת הדסים וערבות חשיב תוספת בפרטי המצווה, ורק חזרה על המצווה ככתבה וכלשונה כמה פעמים לא חשיב בל תוסיף?

רמב"ם הל' לולב פרק ז הל' ז: "ואם רצה להוסיף בהדס כדי שתהיה אגודה גדולה מוסיף ונויי מצוה הוא. אבל שאר המינין אין מוסיפין על מיננם ואין גורעין מהן ואם הוסיף או גרע [לא] פסל". ראב"ד: "אבל שאר מינין אין מוסיפין על מינין ואין גורעין מהן ואם הוסיף או גרע פסול".

ושמא כך סבר הרמב"ם. דכתב בהל' סוכה דשרי להוסיף על ההדס ולא על הערבה (לכתחילה). וממה נפשך, אי לא חייש לבל תוסיף בכה"ג – נישרי נמי ערבה? ואי חייש – שיאסור גם הדס? מסביר האור שמח: המקור לשתי ערבות מדכתיב ערבי נחל דמיעוט רבים שניים והוי ליה כאילו כתוב מפורש דבעי שניים ואסור להוסיף. אבל בהדס כתיב "ענף עץ עבות" דהוי הדס. זה שצריך שלוש נלמד מדרשה ולא מפשט הכתובים. וכשמרבה בהדסים עדין מתקיים "ענף עץ עבות".

ולפ"ז, נימא דבשאר מקרים כמו תוספת חוטים בציצית – איכא איסור בל תוסיף (שלא כתוס').

מוסיף במצווה		לא מוסיף במצווה		
לא מתכוון לשם מצווה	מתכוון לשם מצווה	לא מתכוון לשם מצווה	מתכוון לשם מצווה	
עובר (ני"ל שזה בדיוק החידוש בגמ' בר"ה שגם בכה"ג עובר).	עובר	לא עובר	לא עובר	בזמנה
לא עובר (נראה שרבה התכוון לחדש במקרה זה).	עובר	לא עובר	לא עובר (אם בזמנה לא עובר כשלא מוסיף – כ"ש שלא בזמנה)	לא בזמנה

ד. "בל תוסיף" ביחס לחז"ל

איך מותר לחז"ל להוסיף על מצוות התורה, וכי עליהם לא חל הציווי "לא תוסיפו"? ומאידך, אמרה תורה: "ועשית ע"פ הדבר (מ"ע) ... לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל (מל"ת) ...?"

הגמ' במגילה ב ע"ב: "אלה המצוות – שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה".

וכן בדרך יד ע"א (שם):

ת"ר ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להם לישראל ולא הוסיפו ולא פחתו על מה שכתוב בתורה חוץ ממקרא מגילה מאי דרוש – ומה מעבדות לחירות עבדינן שירה ממיתה לחיים לא כ"ש?.

בפשטות, הגמ' בדרך יד שאלה "מאי דרוש" מכח "אין נביא רשאי לחדש דבר".

הגמ' מבינה כאן שאין כח לחכמים לתקן תקנות בלי סיבה. וכדי לצוותנו צריכים סברא שנשענת על יסודות התורה. ולפ"ז נצטרך להבין איך תקנו לנו חז"ל סייגים, תקנות, מנהגים ושבע מצוות ויש לנו עוד שבע מצוות דרבנן – מגילה, חנוכה, נטילת ידים⁶, עירובין, הלל, ברכות ונר שבת?

6. נטילת ידים – "דאמר רב יהודה אמר רב, והתקדשתם – אלו מים ראשונים, והייתם קדשים – אלו מים אחרונים" (ברכות נ"ג ע"ב).

ועי' שבת י"ד ע"ב וברש"י "שלמה גזר" – "אזנים לתורה כלומר גדר וסייג".

עירובין – סייג דרבנן דלא אתי לאפוקי מרה"ר לרה"י. זה כולל – הוצאה מרה"י לרה"י, עירובי חצרות וי"א גם עירובי תחומין. (שבת י"ד ע"ב)

הלל – "והלל זה מי אמרו? נביאים שביניהן תקנו להן לישראל, שיהו אומרין אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהן, ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן" (פסחים קי"ז ע"א).

ברכות – "אמר רב יהודה אמר שמואל: כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה – כאילו נהנה

רמב"ם הל' ממרים ב, ט:

הואיל ויש לבית דין לגזור ולאסור דבר המותר... וכן יש להן להתיר איסורי תורה לפי שעה, מהו זה שהזוהירה תורה לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו, שלא להוסיף על דברי תורה ולא לגרוע מהן ולקבוע הדבר לעולם בדבר שהוא מן התורה... כיצד הרי כתוב בתורה לא תבשל גדי בחלב אמו... אם יבוא בית דין ויתיר בשר חיה בחלב הרי זה גורע, ואם יאסור בשר העוף ויאמר שהוא בכלל הגדי והוא אסור מן התורה הרי זה מוסיף, אבל אם אמר בשר העוף מותר מן התורה ואנו נאסור אותו ונודיע לעם שהוא גזרה... אין זה מוסיף אלא עושה סייג לתורה וכן כל כיוצא בזה.

ובראב"ד:

א"א... שכל דבר שגזרו עליו ואסרוהו לסייג ולמשמרת של תורה אין בו משום לא תוסיף אפילו קבעוהו לדורות ועשאוהו כשל תורה וסמכוהו למקרא כדאשכחן בכמה דוכתי מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא ואם גרע לפי צורך שעה כגון אליהו בהר הכרמל אף זה דבר תורה הוא עת לעשות לה' הפרו תורתך, ולא תמצא איסור מוסיף אלא במצות עשה כגון לולב ותפילין וציצית וכיוצא בהן בין לשעה בין לדורות בין שקבעה בדבר תורה בין שלא קבעה.

ויוצא מדבריהם, דאסור לחכמים להוסיף בפרטי מצוות עשה. אבל להוסיף איסורים שחז"ל אומרים שישודם לא מהתורה, אע"ג דהווי לעולם – שרי'. וכל זה קאי על סייגים שחז"ל מוסיפים לנו. וצריך לומר שעל תקנות נשארנו באיסור של בל תוסיף. ולכן הגמ' במגילה שואלת על התקנה לקרא מגילה. אלא שעדין צ"ע מה נעשה עם שאר תקנות חז"ל – וכי אין בהם בל תוסיף? ולמה עליהם הגמ' לא שואלת "מאי דרוש?"

הר"ן שם כותב:

וכי תימא והא איכא נר חנוכה? איכא למימר באותו זמן כבר פסקו נביאים ובנביאים בלחוד הוא דאמרינן דלא הותירו מעולם מצווה בפ"ע אלא זו (מגילה) שהייתה בימי חגי זכריה ומלאכי. שאע"פ שיש כמה תקנות ואיסורין דרבנן התם הנהו סייג לתורה ולמצווה או גדר לעבירה ואיכא אסמכתא דאו' דכתיב ושמרתם את משמרת עשו משמרת למשמרת...⁷

כלומר, לאחר תקופת הנביאים אין בעיה לחכמים לתקן תקנות חדשות או סייגים. **בתקופת הנביאים** נאמר האיסור של בל תוסיף שחל רק על תקנות חז"ל שאין להם אסמכתא בתורה ולא על סייגים. לכן הגמ' שאלה על מגילה שזו תקנה שתוקנה בזמן הנביאים. בנט"י – יש

מקדשי שמים, שנא' לה' הארץ ומלואה. רבי לוי רמי: כתיב לה' הארץ ומלואה, וכתיב: השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם ל"ק, כאן – קודם ברכה כאן – לאחר ברכה" (ברכות ל"ה ע"א).
7. ויש מקום לומר, דלראב"ד גם כשמפרסמים דהוא של תורה – שרי.

אסמכתא בתורה, חנוכה – נתקנה שלא בזמן הנביאים, עירובין – סייג, מגילה – הכ"ש דלעיל, הלל – סברא פשוטה, ברכות – ילפי מפסוקי נביאים, נר שבת – כנראה צ"ל שגם את זה תקנו לאחר תקופת הנביאים.⁸

ה. תוקף מצוות דרבנן

ברמב"ן פרשת דברים ד, ב: "לא תוסיפו..." – אסור היה לחכמים לחדש את מצוות מגילה שכתוב "אלה המצוות". וחידושה רק משום שמצאו אותה כתובה בתורה בנביאים ובכתובים (ירושלמי. שלא כבבלי לעיל). **וכל שאר ענייני דרבנן יש להם תוקף של תורה.**

וברמב"ם הל' ממרים א, ב: "... הגזירות התקנות והמנהגים כל אחד מאלו השלשה מצווה לשמוע להם והעובר על אחת מהם עובר בלא תעשה...". התורה אמרה לשמוע לחכמים ואין הבדל בין אם עבר על דין תורה או דין מדבריהם.

ונראה דדבריהם מכוונים אילולא הכסף משנה על הרמב"ם שהביא את שאלת הרמב"ן על הרמב"ם – איך סובר הרמב"ם שכל דבר מדבריהם יש לו תוקף של תורה הרי א"כ מדוע ספק דדבריהם לקולא? ושם הביא את תירוץ ה"קריית ספר" לדברי הרמב"ם – חכמים **תקנו** שספק דבריהם יהיה להקל. ויותר מזה, כל מה דכתב הרמב"ם שהעובר על דבריהם עובר בעשה זה רק בזקן ממרא שמורה נגד חכמים אבל מי שעבר במזיד על דברי חכמים להנאתו. ולא סתם אמר הפוך מהם – חכמים מחלו על כך ולא עובר על מ"ע.

לפ"ז יוצא דלרמב"ן אין תוקף דאו' לדברי חכמים. והרי מדבריו אצלינו משמע שיש לדבריהם תוקף של תורה?

וכנראה שצריך לחילוק של הרמב"ם⁹, שמחלק את המצוות לחמש חלקים. החלק הרביעי – סייגים. החלק החמישי – תקנות ומנהגים. ושמה לרמב"ן העובר על סייגים שקבעו חז"ל כעובר על עשה של תורה¹⁰ – "ושמרתם את משמרתיה". **אבל תקנות ומנהגים הוּו דרבנן**¹¹.

8. הכוזרי מאמר שלישי פסקה מא. שואל לחבר: איך חכמים תיקנו כ"כ הרבה דברים הרי "לא תוסיפו"?

ועונה: זה נאמר להמון העם. שרצון ה' הוא לא תוסיפו על מה שציוויתי אתכם בתורה או ע"י הנביאים והכהנים השופטים כי להם יש סיוע מהשכינה. ויכולים לצוותינו את המצוות הנ"ל. אבל לאחר הגלות שההארה האלקית פסקה מישראל, לא יכולים לצוותינו מצוות אלא תקנות ומנהגים.

9. הקדמה הרמב"ם למשנה. אות ג. עי' גם בהרחבה בספר המצוות לרמב"ם בשורש ראשון.

10. ולפי סוף הרמב"ן לעיל. בכל מקרה חכמים צריכים לומר שסייג זה הוא לא מהתורה כדברי הרמב"ם.

11. ועדין נצטרך לומר גם ברמב"ן שחז"ל הקילו בספק דבריהם. וצ"ע.

ו. טעות חכמים בפסיקה

מחלוקות קיימות בין חכמים ועדיין אמרינו "אלו ואלו דברי אלקים חיים", מה ה' אמר, מותר או אסור. האם מישהו טועה?

הגמ' בסנהדרין ו' ע"ב: "שמא יאמר (הדיין) מה לי בצער הזה (שאם אטעה איענש) ת"ל "עמכם בדבר המשפט". אין לו לדיין אלא מה שענינו רואות". רש"י: "ויתכוון להוציא לצדקו ולאמיתו ושוב לא ייענש".

וכן ברש"י עה"ת: "אפי' יאמר לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין". נראה שחז"ל יכולים לטעות. אבל זה לא צריך למנוע מאיתנו מלשמוע להם.

המהר"ל בהקדמה לתפארת ישראל מביא את דברי האומרים: תורה ניתנה לחכמים הגדולים שאינם טועים, ומסביר שדברים אלו לא נכונים. תורה נקראת חפץ וכל הרוצה ליטול ייטול. העיקר בלימוד תורה הוא ללמוד מתוך חיבור אמיתי למקור התורה, לנותן התורה. מתוך רצון להבין מה ה' באמת רוצה. זה עיקר עניינה של תורה – הקשר ל"לעסוק בדברי תורה", עצם העיסוק זהו רצון ה'.

ומדבריו נראה שגם חכמים גדולים יכולים לטעות. אלא שזה לא מה שצריך למנוע מהאדם לגשת לתורה. כי עיקר עניינה של תורה זה העיסוק בה לאמיתה של תורה.

הכלי יקר בדברים יז, יא מסביר את דברי רש"י הנ"ל.

הגמ' חגיגה ג' ע"ב: "שמא יאמר לך אדם הללו מטהרין והללו מטמאין הללו אוסרין והללו מתירים היאך אני לומד תורה מעתה? ת"ל, נתנו מרועה אחד – כולן אל אחד נתנן". וצ"ע, מה תשובת הגמרא לשאלתה – היאך אני לומד תורה?

אמרו חז"ל (סנהדרין יז ע"א) – "אין ממנין לסנהדרין עד שיודע לטהר את השרץ מן התורה". ומבאר, בכל הלכה יש צדדים לאסור וצדדים להתיר. להלכה קובעים שדבר פלוני מותר או אסור כי רוב הצדדים מראים שמותר או אסור. ויש חשיבות שכל דיין ידע להתיר את השרץ. כי בהוראת שעה של "עת לעשות לה' הפרו תורתך" נצרף את הסברות שמתירות את השרץ לדין של "עת לעשות לה' " וזה יהווה רב צדדים לפסוק הלכה כהוראת שעה שהשרץ מותר.

וה"ה כשחכמים מטהרים את מה שהתורה טמאה, "נתן ה' כח גם לב"ד שלמטה לעשות סברות לכאן ולכאן ונתרבו הסברות הנוטין לצד הטהרה". ועצם קביעת החכמים הופכת את הסברא שלהם (לטהר) לרב שגוברת על הדין תורה לטמא (ע"ש).

ולדבריו א"ל שלא חייבים לומר שחכמים טועים. אלא ברגע שחכמים קבעו שכך הלכה. זה הופך להיות תורה וכן הלכה. וכפי שנרחיב בהמשך.

כותב הרמב"ן דברים יז, יא:

"לא תסור מן הדבר... – אפילו תחשוב בלבך שהם טועים והדבר פשוט בעיניך כאשר אתה יודע בין ימינך לשמאלך תעשה כמצוותם ואל תאמר איך אוכל החלב הזה... אבל כך תאמר כך ציווה אותי האדון המצווה על המצוות... ועל משמעות

דעתם נתן לי התורה אפי' יטעו... כי על הדעת שלהם הוא נותן לנו את התורה...
כי רוח ה' על משרתי מקדשו ולא יעזוב את חסידיו לעולם נשמרו מן הטעות ומן
המכשול...

משמע מדבריו שהחכמים הגדולים (מהפסוק משמע דדווקא פסיקתם של בי"ד הגדול) לא
טועים. "אלקים ניצב בעדת א - ל" ו"כל דיין שדן דין אמת לאמיתו נעשה שותף לקב"ה
במעשה בראשית". הוא יוצר יצירה חדשה של תורה, ויש להם סייעתא דשמיא מיוחדת שכל
דבריהם הם דבר ה'.

הגמ' מספרת (ב"מ פ"א ע"א): רב פפא חייב את פלוני לשלם. אמרו לו חכמים הרי במקרה
כזה אמור להיפטר? התבייש רב פפא. אח"כ התברר שפלוני היה במצב שכן מחייבו לשלם
מהדין אלא שכשרב פפא פסק לא ידע זאת ולכאורה טעה בדין. רואים את רוח ה' השורה
על משרתיו.

וכן מביא בספר חוט המשולש את שאלת ה"כתב סופר" לאביו - איך הוא לא פוחד לענות
לשואליו מיד? והשיב: בכל דור ה' מעמיד ת"ח פוסק וגם אם הראיה שלו היא לא אמת,
מ"מ הדין שלו אמת.

הכוזרי (במאמר שלישי. שם) מרחיב בעניין וכותב על מקור התורה ואחדותה שסברת
חכמים (שלא כקראים) נשענת על מה שקיבלו מהנביאים ודבריהם מגיעים מהמקום אשר
יבחר ה' - כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים. וחכמינו מסכימים בניהם ביסודות
התורה - י"ג מידות הלכה למשה מסיני וכדו'. ומחלוקתם עומדת רק בענפי התורה ולא
בשורשיה. ואנו מצווים לשמוע אל השופט. וכל זה בזמן שהעניין האלקי דבק בעם ישראל
ולכן יכולים לצוותינו שבע מצוות כי יש להם סיוע מהשכינה "ולא תתכן אצלם טעות בהיות
חכמתם רבה". זהו הכח שמניע את חכמים בפסיקתם ומונע מהם לטעות בפסיקתם.

כך או כך, שני חכמים אומרים דברים הפוכים, ב"ש וב"ה. וע"ז אמרינו: "אלו ואלו דברי
אלקים חיים" (עירובין י"ג ע"ב). וכאן בוודאי יש לשאול: מה ה' אמר? מה ה' רוצה, כך או כך?

ז. אלו ואלו דברי אלקים חיים - שכל של תורה אלקית

הריטב"א בעירובין י"ג ע"ב על הגמ' "יצאה בת קול ואמרה: אלו ואלו דברי אלקים חיים
והלכה כבית הלל".

כשעלה משה למרום הראו לו על כל דבר מ"ט פנים לאיסור ומ"ט פנים להיתר
ושאל להקב"ה על זה ואמר שיהא מסור לחכמי ישראל שבכל דור ודור ויהיה
הכרעה כמותם.

אומר העולם. שואלים עוורים: מהו פיל? הם ממששים. אחד אומר: חדק. אחד אומר: זנב,
אחד אומר: רגל שמנה. אז מה זה פיל? והתשובה שכולם צודקים. כל אחד מראה פן אחר
בפיל הענק.

כשניקח את שורש מחלוקתם של חכמים נכון שבצד המעשי הנראה לעין הם חלוקים. אבל מה שהביא אותם לפסוק כך או אחרת זו הסתכלות שונה על המציאות.

למשל: שומר שמסר לשומר, חייב או פטור? והסברנו את המחלוקת – האם אין הבדל ברמת השמירה בין ש"ש לש"ח ולכן פטור "דהא מסרה לבן דעת" או שש"ש במהותו אמור לשמור יותר טוב ואם מסר לש"ח "דגרועי גרע לשמירתו" פשוט שחייב. כלומר מחלוקת זו גילתה לנו שתי הבנות מציאותיות נכונות על ש"ש וש"ח. כאן בררו לנו חז"ל את מהותם של ש"ש וש"ח. נכון, למעשה צריך להכריע כמו אחת הדעות ולזה יש כללי פסיקה אבל השורש ממנו נובעים הדעות השונות מבטאים הבטים שונים שקיימים וזה דברי אלקים חיים. כי ההסתכלויות השונות של חז"ל על המציאות מגלות שני טבעים שברא ה' במציאות ועל זה אמרו אלו ואלו דברי אלקים חיים. ולכן אין ממנין לסנהדרין עד שיודע לטהר את השרץ. רק ירידה עמוקה כזו לשורש העניין תביא את הדין לפסיקה מעשית אמיתית.

ואולי לזה התכוון רש"י (כתובות נ"ז ע"א ד"ה: "הא קמ"ל"). אלו ואלו דברי אלקים חיים – היסודות משותפים וממקור אחד נתנו. אבל ההשלכות ודימוי מלתא למלתא נעשה ע"י חכמים בשכלם.

וניתן לומר יותר מזה: הגמ' בב"מ נ"ט ע"א מביאה את הסיפור של תנורו של עכנאי. ומסיימת "מה לכם אצל אליעזר בני שהלכה כמותו בכל מקום". אמרו חכמים "לא בשמים היא".

בת קול יוצאת ופוסקת וחכמים מתעלמים מדבר ה' המפורש להם?

הגמ' בב"מ פ"ו ע"א מספרת על מחלוקת בין מתיבתא דרקיעא לקב"ה בקשר לספק מה קדם בהרת או שיער לבן. הקב"ה אומר טהור והם אומרים טמא. מאן נוכח? רבה בר נחמני. הקב"ה ביקש שרבה יכריע במחלוקתם. ואכן הכריע כמו הקב"ה.

וכמובן, איך מתיבתא דרקיעא חולקת על דבר ה'. ועוד, בשר ודם יכריע בין קוב"ה למתיבתא דרקיעא¹²?

הגמ' בסנהדרין (פ"ח ע"א) כפי שנראה לקמן – "ורבי אלעזר אומר: אפילו הוא (זקן ממרא) אומר מפי השמועה, והן (חכמי לשכת הגזית) אומרים כך הוא בעינינו – נהרג, כדי שלא ירבו מחלוקות בישראל.

הגמ' בשבת י' ע"א: רבא חזייה לרב המנונא דקא מאריך בצלותיה א"ל מניחים חיי עולם ועוסקין בחיי שעה (רש"י: תפילה הוי צורך שעה)? והוא סבר זמן תורה לחוד וזמן תפילה לחוד".

מסביר הרב בעין איה את מחלוקתם:

ישנו הבדל מהותי בין תורה לתפילה. תורה עניינה זה שכל ותפילה עניינה רגש. כלומר:

התורה היא נצחית, ובה טמון השכל האלקי, החכמה האלקית. זה ניתן לנו כבני אדם שנהיה מקושרים תמיד לתורה. "אל מצוותיך בכל עת". יש לנו כללים כיצד ללמוד את התורה שבכתב. י"ג מידות, הל"מ ועוד. ובלמוד התורה מתגלים לנו דברים חדשים. התורה מתבררת

12. ועוד, בגמ' בסנהדרין פ"ז ע"ב מביאה דעה שספק בהרת – טמא. וכך פוסק הרמב"ם.

ע"י השכל – צלם אלקים שבאדם¹³. השכל הוא דבר רוחני שלא קשור למציאות הגשמית שלנו בעוה"ז. לעומת זה. התפילה ניתנה דווקא בשל היותנו בני אדם. וכדי שאנו קרוצי חומר נרגיש קרבה וקשר לקב"ה אנו מתפללים. וזה דווקא בגלל שאנו גשמיים.

התורה מתבררת ע"י השכל של האדם. זה עניינה. יוצא מדברי הרב שתורת אמת זה לא מה ה' אומר אלא מה השכל האנושי אומר. (כמובן כשכל עניין האדם לכוון לרצון ה'). ולכן אלו ואלו דברי אלקים חיים כי רצון ה' שנלמד את התורה לפי הבנת שכלינו. זה העיקר בלימוד התורה ללמוד מתוך ידיעה מי הוא נותן התורה.

כך גם רואים מדברי הגמ' ומדברי הראשונים דלעיל. תורה הולכת ומתבררת ע"י השכל האנושי שנתן לנו הקב"ה וזה כאשר מחוברים אנו למקור התורה וכל רצוננו בלימוד התורה זה להבין ולהגיע לבירור אמיתי של תורה (כדברי המהר"ל).

ח. המחלוקת בישראל

הרבה האריכו בחשיבות פסיקה אחידה שיוצאת מב"ד. ויסוד הדברים בגמ' סנהדרין פ"ח ע"ב:

תניא, אמר רבי יוסי: מתחילה לא היו מרבין מחלוקת בישראל, אלא בית דין של שבעים ואחד יושבין בלשכת הגזית, ושני בתי דינין של כ"ג, אחד יושב על פתח הר הבית ואחד יושב על פתח העזרה, ושאר בתי דינין של כ"ג יושבין בכל עיירות ישראל. הוצרך הדבר לשאול – שואלין מבית דין שבעירן, אם שמעו – אמרו להן, ואם לאו – באין לזה שסמוך לעירן. אם שמעו – אמרו להם, ואם לאו – באין לזה שעל פתח הר הבית. אם שמעו – אמרו להם, ואם לאו – באין לזה שעל פתח העזרה. ואומר: כך דרשתי וכך דרשו חבירי, כך למדתי וכך למדו חבירי. אם שמעו – אמרו להם, ואם לאו – אלו ואלו באין ללשכת הגזית, ששם יושבין מתמיד של שחר עד תמיד של בין הערבים. ובשבתות ובימים טובים יושבין בחיל. נשאלה שאלה בפניהם, אם שמעו – אמרו להם, ואם לאו – עומדין למנין. רבו המטמאים – טמאו, רבו המטהרין – טהרו. משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן – רבו מחלוקת בישראל, ונעשית תורה כשתי תורות.

עד כדי כך חשובה הפסיקה האחידה, שאמרו בעניין זקן ממרא:

ורבי אלעזר אומר: אפילו הוא (זקן ממרא) אומר מפי השמועה, והן (חכמי לשכת הגזית) אומרים כך הוא בעינינו – נהרג, כדי שלא ירבו מחלוקות בישראל (וכ"ש הוא אומר כך הוא בעיני והם אומרים כך הוא בעינינו). ואמר רבי יאשיה: שלשה דברים סח לי זעירא מאנשי ירושלים. בעל שמחל על קינויו – קינויו מחול, בן סורר ומורה שרצו אביו ואמו למחול לו – מוחלין לו, זקן ממרא שרצו בית דינו

13. רמב"ם מורה נבוכים א, א: "ונאמר באדם מחמת העניין הזה כלומר מחמת השכל האלקי הנצמד בו שהוא בצלם אלקים ובדמותו, ולא שה' יתעלה גוף..".

למחול לו – מוחלין לו. וכשבאתי אצל חברי שבדרום, על שנים הודו לי, על זקן ממרא – לא הודו לי, כדי שלא ירבו מחלוקת בישראל¹⁴.

יוצא מכאן שגם החכמים בניהם צריכים לשאוף תוך כדי הדין להגיע לתמימות דעים. כותב הרב בעולת ראייה על הפסוק "ת"ח מרבים שלום בעולם שנאמר וכל בניך לימודי ה'..." שיש החושבים שת"ח שמתווכחים ומתפלפלים בכל פרט בתורה הם גורמים למחלוקת ולהפך השלום. מסביר הרב, ש"שלום" פירושו:

"שיתרבו כל הצדדים וכל השיטות ויתבררו איך כולם יש להם מקום כל אחד לפי ערכו מקומו ועניינו... שרק ע"י קיבוץ... וכל הדעות הנראות שונות... דווקא על ידם יראה אור האמת והצדק, דעת ה' יראתו ואהבתו ואור תורת אמת..."

איך ריבוי דעות מוסיף שלום? איך המחלוקת מביאה אותנו לצדק? הדברים נראים לכאורה סותרים?

ובהמשך לדברינו לעיל נאמר, כשאנו רוצים לברר מהי תורה ומה ה' רוצה מאיתנו – אין פשרות. כל ת"ח יאמר את דעתו¹⁵ ואף הדיין הקטן לא יפחד מלהשמיע את דבריו. ריבוי דעות מביא לידי כך שבכל עניין אנו מכסים את כל ההבנות שיכולות להיות שייכים אליו. אין דבר שיש בו רק הסתכלות אחת. וכאשר לא תהיה מחלוקת אנו נפסיק את ההיקף הרחב שיש באותו נושא. ריבוי הדעות מגלה פנים שונים בכל דבר. הוא מגלה שלכל הסתכלות יש אחיזה אמיתית במציאות (כמובן כשהדברים מבוססים ומכוונים לאמיתתה של תורה) כך מתרבה השלום כך גדלה השלמות ובירור העניין לאשורו¹⁶.

אלא שבבואנו לפסוק הלכה, לדעת את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו – יש הלכה אחת. בזה אנו נזהרים שלא ירבו מחלוקות בישראל. ואע"פ שהזקן יאמר הלכה מיפי

14. סנהדרין פח. ובערוך לנר שם מסביר את המחלוקת דפליגי במהות העניין של זקן ממרא. האם דין זקן ממרא הוא משום דפוגע בכבוד ב"ד ולכן יכולים למחול על כבודם. או שעניינו זה שלא ירבו מחלוקות בישראל ולא יכולים למחול על כבודם.

15. קידושין ל ע"ב: "מאי את אויבים בשער? אמר ר"ח בר אבא: אפ"ל האב ובנו, הרב ותלמידו, שעוסקין בתורה בשער אחד נעשים אויבים זה את זה, ואינם זימים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה, שנא': את והב בסופה, אל תקרי בסופה אלא בסופה.

ובחגיגה ג ע"ב: "דברי חכמים כדרבנות וכמסמרות נטועים בעלי אסופות..." – אלו ת"ח שיושבין אסופות אסופות ועוסקין בתורה הללו מטמאין והללו מטהרין הללו אוסרין והללו מתירין... שמא יאמר אדם היאך אני לומד תורה מעתה – ת"ל – "ניתנו מרועה אחד..." אף אתה עשה אזניך כאפרקסת ורנה לך לב מבין לשמוע את דברי המטמאין ואת דברי המטהרין..."

הגר"ח מביא בשם הגר"א "והווי מתאבק בעפר רגליהם" – לשון אבק והתבטלות. פירוש שני – מלשון האבקות לצורך בירור אמיתה של תורה.

16. שבת י ע"א: "כל דיין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת – מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית".

השמועה, אם חכמי לשכת הגזית פסקו אחרת – אם יורה הזקן כדבריו יהרג. ולכן הגמ' מגנה את תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכם. הגמ' לא מגנה את חכמים שחלקו בניהם כי זה מעולה. אלא את תלמידי שמאי והלל. הם מהווים את הבסיס ההלכתי בישראל¹⁷ ובגלל שלא שמשו כל צרכם רבתה המחלוקת **בהלכה** ונעשית התורה כשתי תורות. "אין בן דוד בא עד שירבו המסורות" (סנהדרין צז ע"א). נתפלל בעז"ה לגאולה השלמה ולברור תורת אמת אמון.

ט. סיכום

* טעמי המצוות:

רמב"ם – לעיקר המצווה יש טעם ולא לפרטי המצווה.

מהר"ל – יסוד המצוות ניתנו כגזירות ללא טעם.

* איסור בל תוסיף חל רק כשמוסיף בפרטי המצווה ובזמן המצווה. שלא בזמנה יתחייב אם מתכוון למצווה.

* מתי יעבור על בל תוסיף?

סייגים:

רמב"ם – כשחכמים קובעים סייג ואומרים שזה של תורה.

ראב"ד – גם אם קבעו סייג ואמרו שהוא של תורה, כשאיכא אסמכתא לא הוי מוסיף.

תקנות:

לאחת תקופת הנביאים – אין בעיה.

בתקופת הנביאים – אם יסמכו על של תורה – שרי.

* תוקף מצוות דרבנן;

רמב"ם – העובר על דבריהם כעובר על איסור תורה.

רמב"ן – העובר על סייגים: כעובר על של תורה. העובר על תקנות ומנהגים: עובר על דרבנן.

* האם חכמים יכולים לטעות: מהר"ל – כן. רמב"ן – לא.

* אלו ואלו דברי אלקים? כל אחד אומר את דעתו, אבל היסודות נתנו מה'. ויותר מזה, ה' נתן לנו תורה כדי שנפתחה ע"י השכל האנושי שמכוון לשכל האלקי. ולא ע"י "השכל האלקי".

* המחלוקת בישראל – השלמות מתרבה ע"י מחלוקת. אבל להלכה צריך לשאוף לדעה אחידה.

17. עירובין יג ע"ב: "אמר רבי אבא אמר שמואל: שלש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל, הללו אומרים הלכה כמותנו והללו אומרים הלכה כמותנו. יצאה בת קול ואמרה: אלו ואלו דברי אלהים חיים הן, והלכה כב"ה... מפני שנוחין ועלובין היו, ושונים דבריהן ודברי ב"ש. ולא עוד אלא שמקדימין דברי ב"ש לדבריהן".